

TEORIJA IN PRAKSA IN NJENI PISCI V ČASU PARTIJSKEGA "LIBERALIZMA"

Povzetek. *Pisec vlogo revije Teorija in praksa umešča v kontekst širšega političnega dogajanja v Sloveniji v šestdesetih letih 20. stoletja. V šestdesetih letih se je znotraj zveze komunistov razvil t.i. partijski "liberalizem". Eno od pomembnih središč "liberalizma" je bilo tudi na Fakulteti za sociologijo politične vede in novinarstvo, kjer je neke vrste intelektualno jedro "liberalnega" gibanja predstavljala skupina okrog Teorije in prakse. Tu se je v glavnem koncipiral politični program "liberalizma", njegova doktrina pa se je zrcalila v uredniški politiki revije in v člankih. V obračunu z "liberalizmom" v prvi polovici sedemdesetih let je tarča napadov neizogibno postalo tudi njegovo intelektualno zaledje, torej krog sodelavcev Teorije in prakse in v širšem kontekstu fakulteta, ki je revijo izdajala, torej FSPN. Teorija in praksa je čistko preživela. Njen obstoj ni bil neposredno ogrožen, ogrožen pa sta bila uredniški koncept in svobodno sestavljanje uredništva. Sledilo je zapleteno krmiljenje skozi "svinčena" sedemdeseta leta, ko se je ideološki vpliv vladajoče zveze komunistov povečal, v delo javnih delavcev, še zlasti v izobraževalnem sistemu pa je bil uveden kriterij "moralno-politične neoporečnosti".*

Ključni pojmi: *socializem, samoupravljanje, kulturniška opozicija, partijski "liberalizem"*

Zgodovinski okvir

Od konca štiridesetih pa vse do srede osemdesetih let v Jugoslaviji ni bilo strankarsko organizirane opozicije. Uradna politika pa je - zlasti od začetka petdesetih let dalje - potihem dovoljevala pluralizem v kulturi, umetnosti in deloma publicisti-ki ter filozofiji (različno tolmačenje marksizma in drugih filozofskih šol). "Tihi pluralizem" je bil seveda pogojen s prepovedjo političnega združevanja in (sprotno določano) "tolerančno mejo", do katere je ta dejavnost lahko segla. Zato je - zlasti pri delu inteligence - v vseh delih države in v vseh obdobjih obstajal enkrat bolj, drugič manj (odvisno od razmer) kritičen odnos do oblasti, vendar čez pisanja člankov in združevanja okrog posamičnih revij ta odnos praviloma ni segal, kjer pa

---

* Dr. Božo Repe, redni profesor na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani.

je hotel prerasti v politično gibanje, je bil zatrt (običajno z administrativnimi in sodnimi posegi). Med filozofskimi smermi je zelo odmevno jugoslovansko dimenzijo v šestdesetih letih predstavljala skupina "praksisovcev", vendar so njeni pripadniki v vseh variantah ostajali znotraj socialistične vizije.

Opozicija oz. "alternativa", ki je imela dejansko težo (v smislu boja za oblast), se je zaradi specifičnih razmer oblikovala predvsem znotraj edine in vladajoče stranke. Prve ideološke razlike so se začele kazati že po Stalinovi smrti, ko je bil proces demokratizacije pod Titovim vplivom zavrt. Razlog za to je bil v bojazni pred posledicami velikega izbruha protistalinizma v vzhodnoevropskih državah, ki bi lahko ogrozili socializem kot sistem v celoti, in pa v nakazovanju možnosti, da se Jugoslavija po Stalinovi smrti znova približa Sovjetski zvezi. Zato je že po nekaj mesecih prišlo do odstopanja od usmeritev 6. kongresa KPJ, ki je bil novembra 1952 v Zagrebu. Na kongresu se je KPJ deklarativno odrekla neposredni operativni in ukazovalni vlogi v državnih organih, gospodarstvu in družbi nasploh, ter se preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije. Odstopanje od te usmeritve je hkrati pomenilo obračun z Milovanom Djilasom, ki je bil glavni pisec resolucij za kongres in je konec leta 1953 v seriji člankov zagovarjal tezo, da v Jugoslaviji nastaja na eni strani nov "birokratski" razred, na drugi strani pa nova socialistična levica in da se ne more izključiti možnosti za razvoj dveh socialističnih strank. V Sloveniji je bil Dilasov vpliv opazen nekaj let kasneje, predvsem v krogu Revije 57.¹

Deloma se je ZKJ vrnila k liberalnejši usmeritvi na 7. kongresu ZKJ aprila 1958 v Ljubljani, zaradi česar so jo ponovno ostro napadle KP Sovjetske zveze in vzhodnoevropske komunistične partije. Strukturna kriza v gospodarstvu, velike razlike znotraj Jugoslavije, ki jih centralizirani sistem ni bil več zmožen obvladovati, in izrazitejša socialna diferenciacija kot posledica naraščanja standarda konec petdesetih in v začetku šestdesetih let, so se izrazile tudi v delavskih protestih. Prvi tak izrazitejši primer je bila stavka v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju januarja 1958. Stavka je izzvala razkol v jugoslovanskem političnem vrhu in konec monolitnosti, na slovensko vodstvo so zaradi nje letele ostre kritike in očitki o slovenski sebičnosti in separatizmu.

V začetku šestdesetih let je prišlo do prvih javnih konfliktov med republikami in federacijo. Najprej na ekonomskem področju (slovenska delegacija je ob glasovanju o ekonomskem načrtu Jugoslavije za leto 1962 sejo zvezne skupščine zapustila), sledile pa so kulturne polemike s političnim ozadjem (polemika med slovenskim pisateljem Dušanom Pirjevcom in srbskim pisateljem Dobrico Čosićem o naravi jugoslovanstva). V jugoslovanskem vodstvu sta nastali dve struji z različnima vizijama razvoja: ena, že preizkušena, centralistična, z močno partijo, kontrolnim in represivnim aparatom; in druga, demokratičnejša, s težnjami po samoupravljanju, decentralizaciji, upoštevanju realnosti in zakonitosti ekonomskega razvoja. To

¹ Več o tem: Božo Repe: *Refleksija treh največjih jugoslovanskih povojnih znotrajpartijskih obračunov ("informbiroja", "dilasovščine" in partijskega "liberalizma") v Sloveniji*, Koropčev zbornik, (Časopis za zgodovino in narodopisje, let. 70, št. 1/2). Maribor 1999, str. 239-253; isti: *Vpliv "dilasovščine" na Revijo 57 in Perspektive*, Borec, 46, št. 535/537 (1994) str. 928-940; Mateja Režek: *Ideološko ozadje ukinitve Revije 57*, Nova revija, 13, št. 151/152 (november/december 1994), str. 194-206; ista: *Prvi poraz partijskega "liberalizma": politični padec Milovana Đilasa*, Borec, 1998, let. 50, št. 561/562/563, str. 301-313.

drugo so zagovarjali tudi slovenski politiki, v dobršni meri pa so bili njeni pobudniki. Obe struji sta računali na podporo Tita, ki pa se formalno ni opredelil za nobeno stran, čeprav je s tem dejansko podprl centralistične struje. Jugoslavija se je znova precej približala Sovjetski zvezi. Politična kriza se je začela razreševati šele sredi šestdesetih let, ko je Tito, iz še ne povsem pojasnenih razlogov - dopustil federalizacijo države in zveze komunistov, kakršno je predlagal vodilni slovenski politik Edvard Kardelj (Jugoslavija koz zveza držav in ne zvezna država, vendar s kontrolnimi mehanizmi, ki so zagotavljali oblast centra: enotno partijo, ki kontrolira vse vodilne položaje, močno, centralizirano ter politično vplivno armado ter Titom kot institucijo z najvišjo avtoriteto, ki združuje tri najpomembnejše funkcije v državi strankarsko, državno in vojaško). Nova usmeritev se je najprej izrazila na 8. kongresu ZKJ 1964, na katerem so priznali, da nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji socializem načelno ni rešil enkrat za vselej, potem v začetkih gospodarske reforme (1965) in v političnem obračunu z Rankovičem (brionski plenum leta 1966). Normativno so bile te spremembe uveljavljene z ustavnimi amandmaji med leti 1968 - 1971, dokončno pa z ustavo leta 1974.

Spremembe so spremljali močni nacionalni pritiski pa tudi izbruhi nacionalizma, kot npr. na Kosovu leta 1968 in na Hrvaškem leta 1971, potem intelektualno vrenje, izraženo skozi proteste intelektualcev v šestdesetih letih in skozi študentske demonstracije leta 1968 (v Sloveniji že leta 1964, ob ukinitvi Perspektiv), deloma pa so na spremembe vplivali tudi zunanjepolitični razlogi ("praška pomlad" in okupacija Češkoslovaške).

Ti procesi so močno okrepili liberalistične struje v nekaterih republikah (predvsem Sloveniji, Srbiji in Hrvaški, deloma pa tudi v Makedoniji).

Slovenski "liberalizem" v drugi polovici šestdesetih letih je pomenil več političnega pluralizma med in v obstoječih političnih organizacijah (socialistični zvezi delovnega ljudstva, mladinski organizaciji, in sindikatih), zavzemal se je za nadaljevanje gospodarskih reform in tržni ekonomski koncept ob socialnih korektivih države. Vztrajal je pri večji samostojnosti Slovenije v federaciji, vključno s pravico do navezovanja neposrednih mednarodnih stikov, najemanja mednarodnih posojil in s principom kotizacije pri vzdrževanju federacije. Prizadeval si je za večjo samostojnost pri obrambni politiki (republiška teritorialna obramba, pravica do služenja vojaškega roka v lastni republiki ali, kjer to ni mogoče, nacionalno homogene enote in pravica do uporabe nacionalnega jezika v vojski). Ekonomski koncept "liberalizma" se je začel oblikovati z izvolitvijo Staneta Kavčiča, ki je bil vodilna osebnost slovenskega "liberalizma", za predsednika slovenske vlade leta 1967. V nasprotju s prejšnjo usmeritvijo v težko industrijo, je predvideval razvoj propulzivnih panog (trgovine, bančništva, prometa, turizma, storitvenih dejavnosti, svetovanja, inženiringa, razvojno gledano tudi informatike in računalništva). Slovenija naj bi postala most med vzhodnimi in zahodnimi državami, ekonomsko pa naj bi se zgledovala predvsem po zahodu (z določeno specifikom, to je pretežno družbeno lastnino, vendar ob upoštevanju tržnih zakonitosti). Energetsko naj bi gradila na razvoju "čistih" energij (nafta, plin, jedrska energija). Upravno naj bi bila policentrična, vendar z enotnim in iz centra uravnavanim šolstvom, zdravstvom, kulturno, raziskovalno in znanstveno dejavnostjo ter davčno politiko.

Konservativnejšemu delu vodstva, ki je bil privržen Edvardu Kardelju, operativno pa sta se v njem najbolj izpostavila France Popit, predsednik CK ZKS, in Sergej Kraigher, predsednik skupščine, je s Stanetom Kavčičem in "liberalci" skušal obračunati že v času t.i. "cestne aфере" poleti 1969, ko je prišlo do konflikta s centrom zaradi delitve mednarodnih kreditov za ceste. Zvezna vlada (ki jo je sicer tedaj vodil Slovenec Mitja Ribičič) je namreč iz predloga za delitev posojil izpustila dva slovenska odseka, slovenska vlada pa je na to ostro reagirala. Ob "cestni aferi" se je v razrešitev vmešal Tito in Kavčičev politični vpliv so njegovi nasprotniki precej omejili (čeprav je še naprej ostal najbolj priljubljen slovenski politik). "Cestni aferi" so sledile še nekatere druge, najbolj odmevna je bila "afera 25. poslancev", do katere je prišlo, ko je skupina republiških poslancev poleti 1971 mimo SZDL in ZK, vendar v skladu s poslovnikom skupščine, poleg uradnih kandidatov za člana predsedstva SFRJ, predlagala še svojega (to je bil tedanji član Kavčičeve vlade in sedanji veleposlanik Republike Slovenije v Avstriji dr. Ernest Petrič). Ker so poslanci s tem posegli v kadrovski monopol zveze komunistov, je prišlo do ostre reakcije, nekaterim je bil odvzet poslanski mandat, posledice pa so občutili še dolga leta. Ko je konservativna skupina začela dobivati prevlado, je sledila vrsta obračunov z uredniki časopisov, intelektualci, liberalno usmerjenimi politikami na nižjih ravneh, pedagogi, ki so se zavzemali za idejno nevtralno šolo, nekaterimi univerzitetnimi profesorji in drugimi. Leta 1972 je prišlo do obračuna tudi s Stanetom Kavčičem (ki je moral odstopiti in se do smrti leta 1987 ni več vrnil v politiko) in njegovimi privrženci na različnih področjih družbenega življenja. Ta obračun je bil del jugoslovanskega obračuna z "liberalizmom", ki ga je spodbudil in vodil Tito. Ta je na članstvo zveze komunistov 18. septembra 1972 naslovil pismo, v katerem je napovedal, da bo ZK znova prevzela neposredno vodenje in upravljanje družbe, v obračun z liberalnimi strujami pa se je Tito ponekod (na Hrvaškem in v Srbiji) vmešal tudi neposredno. Ustava iz leta 1974 je ZKJ kot edini politični sili zagotavljala neposredno vodilno vlogo. Vpeljan je bil delegatski sistem kot specifična oblika samoupravne socialistične demokracije. V njem so "klasične" poslance zamenjale delegacije, kar je delovanje sistema hromilo, izgubljala pa se je tudi neposredna individualna odgovornost. V gospodarstvu je z zakonom o združenem delu (1976) prevladala t.i. dogovorna ekonomija (vase zaprt, nekonkurenčen sistem, v katerem so bile uspešna le podjetja, ki so izvažala in so se soočala s tržnimi razmerami na zahodu). Ta sistem je Slovenijo znova oddaljal od zahodnih sosed, ki se jima je v času liberalizma ekonomsko začela približevati.

Obdobje "liberalizma" v drugi polovici šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je bilo zapleteno in protislovno, gospodarski in politični procesi, ki so se začeli, pa nasilno prekinjeni. Slovenskemu "liberalizmu" je na nacionalnem področju začrtala okvir Jugoslavija. Tudi najbolj radikalne misli v tem času (z izjemo dela politične emigracije) niso segle prek tega okvira in glede na razmere v svetu in doma zanje ni bilo niti realnih možnosti. "Liberalistično" gibanje je nastalo in se razvilo v socialistični državi in znotraj edine stranke, kar mu je dajalo specifičen pečat. Z današnjega stališča je bil "liberalizem" seveda nedorečen, nekonsistenten, obremenjen z ideologijo, iz katere je izšel, in politiko, v okviru katere je zrasel.

Toda bil je pomemben zametek pluralizma v novejši slovenski politični zgodovini, zaznamovani z vladavino ene stranke, in pomembna izkušnja, ki je pomagala, da je Slovenija konec osemdesetih let mirno prešla iz enostrankarskega v večstrankarski sistem. V njegovem času so bili koncipirani temelji strateške ekonomske usmeritve, ki jo v pomembnem delu Slovenija uresničuje danes (graditev cestnega križa, usmeritev v turizem, transport, trgovino, razvijanje malih podjetij, temelječih na zahtevnih tehnologijah itd). In ne nazadnje "liberalizem" poznih šestdesetih je veliko prispeval h krepitvi slovenske samozavesti in želje po lastni državnosti v okviru Jugoslavije. Bil je blizu socialdemokratskemu konceptu ureditve ekonomije in družbe (čeprav se ta izraz ni uporabljal in tudi privrženci "liberalizma" se z njim niso identificirali). So pa na sejah izvršnega sveta govorili o konceptu tržne ekonomije s socialno državo in o postindustrijski družbi, ki da se že pričinja uresničevati. Ekonomski koncept je bil od prvotnega osnutka, narejenega leta 1969, do sprejema (1972) močno spremenjen pod vplivom političnih razmer, tako da se je komajda pričel uresničevati, pa tudi v praktični izvedbi je bilo mnogo zgrešenih usmeritev (npr. težnja po pozidavi celotne slovenske obale z modernimi betonskimi kompleksi, ki bi naenkrat sprejeli 70.000 in več gostov).

"Liberalizem" je bil zavestno spoznanje, da režim, kakršen je bil, potrebuje več širine, spoštovanja posameznika, svobodno iniciativo, drugačno vlogo ZK, več decentralizacije in republiške samostojnosti, da so poleg gospodarskih sprememb potrebne tudi politične reforme. Intimno so posamezniki videli vzore tudi v zahodnih socialističnih sistemih, vendar z rezervo do vprašanja lastnine. Samoupravljanje in družbena lastnina pri liberalcih (kot koncept) nista bila vprašljiva. Šlo je torej za poskus v še nezrelih razmerah reformirati socializem, vendar blokovska delitev in mednarodne razmere po porazu praške pomladi tega niso omogočale. Tito in njegova vladajoča garnitura sta reformizem vedno ustavila, ko se je preveč približal monopolu oblasti, tako da je prej ali slej moralo priti do zloma. Obračun oziroma "kristalizacija", kot je to označil Vinko Hafner, so Slovenci, pridni in lojalni kot vedno, opravili kar sami.

Koncipiranje političnega programa "liberalizma" in vloga Teorije in prakse

Znotraj "liberalne" skupine so bili pogledi na tedanje družbene razmere v Sloveniji in Jugoslaviji različni, v določenih stvareh celo protislovni, obstajalo je več krogov: v izvršnem svetu in gospodarski zbornici ter delu gospodarstva, prav tako v tedanjih družbenopolitičnih organizacijah (mladinski organizaciji, sindikatih, socialistični zvezi delovnega ljudstva). Znotraj Zveze komunistov Slovenije je bila zlasti močna "liberalna" skupina, zbrana v ljubljanskem mestnem komiteju ZKS, "liberalno" so bili usmerjeni posamezniki v CK ZKS in njegovih organih, manj pa (tudi zaradi Kavčičevega stališča, da se zaradi nezadovoljnih kulturnikov ne bo izpostavljal in ogrožal svoje ekonomske reforme) v kulturnih krogih. Eno od pomembnih središč je bilo tudi na Fakulteti za politične vede in novinarstvo, kjer je neke vrste intelektualno jedro "liberalnega" gibanja predstavljala skupina okrog Teorije in prakse. Tu se je v glavnem koncipiral politični program "liberalizma", nje-

gova doktrina pa se je zrcalila v uredniški politiki revije in v člankih, ki so v njej izhajali.

Prvi razpoznavnejši koncept, ki je obenem že tudi pokazal bistvene razlike med pogledi Edvarda Kardelja in Staneta Kavčiča, je bil oblikovan jeseni 1963 na sestanku uredništva, tedaj še nastajajoče revije, z Edvardom Kardeljem o bodoči zasnovi revije in obenem v povezavi s tem tudi o bistvenih družbenih problemih². Na osnovi ocene najvišjih partijskih voditeljev, da v Sloveniji ni nobene "prave" marksistične revije, naj bi Teorija in praksa predstavljala prostor za enakopraven dialog zveze komunistov z drugače mislečimi. Ozadje nastanka revije je bilo že v začetku dvojno in protislovno: na eni strani je šlo za nemoč, ki jo je konservativnejši del partijskih ideologov in politikov čutil ob prodoru revije Perspektive³, na drugi pa za željo "liberalno" usmerjenih intelektualcev v zvezi komunistov, da dobijo možnost za kritično izražanje stališč. To različno gledanje na Teorijo in prakso je revijo determiniralo od njenega nastanka in jo spremljalo v naslednjem desetletju in pol, bilo pa je neposredno povezano z vprašanjem notranje demokracije v zvezi komunistov oziroma vprašanjem družbene ureditve sploh. "Izrazito različno gledanje na to, kako naj funkcionira v novih razmerah stranka in kako široko naj bo polje politično-publicistične refleksije"⁴, ki je prišlo do izraza na sestanku o začetku izdajanja Teorije in prakse, je še pred nastankom revije napovedalo, da bo ob koncipiranju njenega programa prišlo do razkola, kar se je tudi zgodilo. Kritike

² Zapisnik s sestanka UO TiP s tov. Edvardom Kardeljem, jesen 1963, arhiv Teorije in prakse. Tudi izjava dr. Zdenka Roterja piscu, januar 1991.

³ Perspektive so bile mesečnik za kulturo in družbena vprašanja, izdajala jih je Državna založba Slovenije v letih 1960-1964, izšlo je 37 števil. Nasledile so oktobra 1958 ukinjeno Revijo 57, ki je izhajala le dobro leto in je prva presegla zgolj kulturniški okvir in začela s kritiko oblasti in sistema. Revija 57 je posegla v politični prostor tudi z javnimi razpravami o raznih družbenih problemih, z literarnimi nastopi in organizacijo alternativne gledališke dejavnosti (Oder 57). V zadnji fazi Revije 57 je bil že opazen aktualen stik z zahodno filozofsko miselnostjo, ki se je nekaj kasneje izrazilo pokazal v reviji Perspektive. Zaradi dveh člankov v Reviji 57 "Družba in država" in "Naša družbena stvarnost in naše iluzije", v katerih je posredno kritiziral monopol partije, je bil na devet let strogega zapora obsojen najbolj znan slovenski disident Jože Pučnik. Po petih letih je bil pogojno izpuščen in nato zaradi člankov v reviji Perspektive ponovno zaprt.

K začetku izhajanja Perspektiv je odločilno pripomogel Boris Kraigher, po vojni glavni nosilec obročuna z opozicijo, od konca petdesetih let pa reformno usmerjen politik in zaščitnik Staneta Kavčiča. Prav Kavčič pa je bil kot predsednik ideološke komisije CK ZKS določen, da sodelavce Perspektiv "spravi na pravo pot" (najbolj sporni so bili zopet članki Jožeta Pučnika), vendar Kavčičevo prepričevanje sodelavcev revije januarja 1964 ni rodilo uspeha, zato je Izvršni komite CK ZKS 28. aprila 1964 sprejel sklep o ukinitvi Perspektiv, sočasno pa so bili izpeljani ukrepi proti intelektualcem in revijam, ki so se s Perspektivami solidarizirale (čeprav se z vsebino pisanja niso strinjale) in proti študentskemu gibanju, čigar nastanek so Perspektive spodbudile. Zaradi vloge pri ukinitvi Perspektiv si je Kavčič nakopal tiho nezadovoljstvo opozicijskih intelektualnih krogov. (več o tem: Andrej Inkret: Vroča pomlad 1964, Karantanija, Ljubljana 1990; Božo Repe, Obračun s Perspektivami, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990; Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995; Slovensko perspektivovstvo kot kulturno dejanje in intelektualno gibanje, Borec 535-537, 1994; Slovensko perspektivovstvo, Borec 551-552, 1996; Lev Kreft: Zjeban od absolutnega: perspektivovci in perspektivaši: portret skupine, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1998; Božo Repe: Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma, Sophia, Ljubljana 2003).

⁴ Izjava dr. Roterja piscu, januar 1991.

Teorije in prakse so bile stalna tema sestankov na najvišjih partijskih organih, kar se je odražalo tudi v dejavnosti uredništva revije. Leta 1967 je tako iz uredniškega odbora z argumentom, da se ne strinja z uredniško politiko (še posebej s političnimi glosami pod naslovom Brez ovinkov), in da "... se ne more in ne želi čutiti sodegovornega za pisanje v reviji, ki pri njej ne more sodelovati", izstopil Sergej Kraigher.⁵ Edvard Kardelj je kljub stalnim vabilom v reviji objavil en sam članek (v bistvu ponatis teksta o Titu iz glasila Jugoslovanske ljudske armade Narodna armija⁶), višek tega konflikta pa je pomenil neuspešen, vendar zelo zagnan poskus Romana Albrehta, da ustanovi novo uradno partijsko revijo, z delovnim naslovom Politični magazin, pri čemer ga je zelo podpiral France Popit⁷. Albreht je skušal tudi prepričati del sodelavcev Teorije in prakse naj sodelujejo pri ustanovitvi Političnega magazina. Argumentacija za izdajanje je v predlogu zelo podobna tisti, ki jo je na ustanovnem sestanku Teorije in prakse navajal Edvard Kardelj, ki pa tedaj ni naletela na razumevanje. Eden od namenov Teorije in prakse naj bi po Kardeljevem mnenju bil, da postane neke vrste politični priročnik za aktiviste. Ta težnja je zlasti prišla do izraza v razpravah o izdajatelju. Najprej sta obstajali dve varianti: CK ZKS (kar bi potem v resnici pomenilo izdajanje političnega magazina) ali Državna založba Slovenije (ki pa je tedaj še izdajala Perspektive). Kavčič je potem izbral še tretjo možnost, to je Visoko šolo za politične vede (predhodnica FSPN oziroma današnje FDV). Ustanovitev revije je bila povezana s frakcijskimi boji v slovenskem političnem vrhu, na Kavčičeva prizadevanja, da bi revijo dobila Visoka šola za politične vede, so nekateri politiki gledali z nezadovoljstvom in nezaupanjem, na kar med drugim kaže izjava dr. Staneta Kranjca, da ga je pred ustanovnim sestankom uredništva poklicala Vida Tomšič in ga spraševala, če ve, v kaj se kot predlagani glavni urednik spušča.⁸

Teorija in praksa je po ustanovitvi odprla razpravo o vrsti aktualnih družbenih vprašanj, prav tako kot objavljeni teksti, pa so pomembne razprave v širšem krogu uredništva in sodelavcev revije. Med take sodita npr. okrogla miza o političnem pluralizmu oktobra in novembra 1968 z dilemo, ali v Sloveniji obstaja več središč odločanja ali zgolj eden, pri čemer je obravnava zajela politične subjekte socialistično zvezo, zvezo komunistov, zvezo mladine in sindikate⁹ in mednarodni kolok-

⁵ 5. seja uredniškega odbora, 27. april 1967, arhiv Teorije in prakse. Kraigher je pred tem imel razgovor s Stanetom Kavčičem in Stanetom Kranjcem, v katerem je prvič argumentiral svoje nestrinjanje z uredniško politiko in napovedal izstop, čemur Kavčič (po pričevanju Kranjca) niti ni preveč nasprotoval, čeprav je sicer menil, da morajo biti v Teoriji in praksi zastopane različne (znotrajpartijske oziroma socialistične) struje, vključno s "konservativno", vendar ob ustreznem ravnotežju v korist "liberalcev".

⁶ Med psihološke vzroke za propad "liberalizma" lahko uvrstimo tudi samozavest "liberalcev", ki je izhajala iz njihove intelektualne (pre)moči in s tem podcenjevanja konservativne struje. Ilustrativna je anekdota v zvezi s Kardeljevim člankom: Zdenko Roter je (po lastnem pričevanju, hrani pisec) Kardelju za ponatis članka izplačal samo polovični honorar, zaradi česar je prišlo do ostre reakcije iz Kardeljevega kabineta, pa tudi Stane Kavčič je Rotarja opozoril, naj se s takimi stvarmi ne igra.

⁷ Predlog za izdajanje političnega magazina, oktober 1969, ARS, fond CK ZKS, IV. Ker so bila vabila za sodelovanje poslana z glavo CK ZKS, je prišlo do protestov sodelavcev Teorije in prakse, saj je stvar (kljub zatrjevanju o zasebni iniciativi predlagatelja) tako dobila uraden značaj in v bistvu razkrila name-ro obračunati z lastno revijo (ki pa za mnoge politike to že ni več bila).

⁸ Izjava Staneta Kranjca piscu, januar 1991.

⁹ Magnetogram razprav, 13. november 1968, arhiv Teorije in prakse.

vij (ki ga je financiral Izvršni svet republike Slovenije) z naslovom Socializem in demokracija, "na katerem so bila artikulirana vsa vprašanja, ki so tudi danes (april 1990, op. B. R.) predmet sporov in razprav od političnega pluralizma, ločitve ali sestopa partije z oblasti do demokratičnih pravic".¹⁰ Ena od pomembnih, še ne dovolj raziskanih dimenzij delovanja kroga Teorije in prakse, je bilo tudi soočanje slovenskih "liberalističnih" idej s podobnimi usmeritvami na Hrvaškem in v Srbiji, do katerega je prihajalo na raznih tribunah, v člankih in intervjujih. Teorija in praksa je konec leta 1970 objavila intervju z Markom Nikezićem,¹¹ spomladi 1971 pa z dr. Savko Dabčević-Kučar.

Do viška "zavestnega členjenja" programa "liberalne" skupine v zvezi komunistov je prišlo dokaj pozno, spomladi 1971 na srečanju izbranih sodelavcev Teorije in prakse na Strmolu pri Tržiču. Na sestanku so sodelovali dr. France Hočevar, Stane Kavčič, Janez Kocijančič, dr. Stane Kranjc, Tone Kropušek, Milan Kučan, Franček Mirtič, Mojca Drčar Murko, dr. Ernest Petrič, Živko Pregl, dr. Zdenko Roter, Ivan Rudolf, Joško Štrukelj, Ivo Tavčar in Boris Vadnjal. To naj bi bilo "... dokončno konstituiranje gibanja za demokratično obnovo, čeprav nismo imeli niti dnevnega reda, posebnih simbolov, pa tudi ne zapisnikarjev in čeprav nismo sprejeli nikakršnega proglasa. Izpričevali pa smo, vsak na svoj način, izrecno voljo in pripravljenost, vsak na svojem mestu nadaljevati s pritiskom za strukturalne gospodarske in politične spremembe v Sloveniji. Program je zajemal vsaj naslednje zamisli in zahteve: narodna in državna in še posebej ekonomska suverenost Slovenije v Jugoslaviji, uvajanje drugih lastninskih oblik (poleg družbene) v gospodarstvu, oblikovanje jasnega in celovitega dolgoročnega razvoja Slovenije, politični pluralizem v obliki obnove pluralne SZDL (po vzorcu OF pred Dolomitsko izjavo) in v obliki samostojnosti obstoječih političnih osebkov (družbenopolitične organizacije naj prenehajo kot prenosna kolesja komunistične stranke), tržno gospodarstvo v obliki samostojnosti gospodarskih podjetij in konkurence, vsaj delna obnova slovenske vojske v okviru jugoslovanske armade, umik komunistične stranke iz ekonomije in podjetij, strokovnost kot glavni kriterij družbene promocije, kulturni pluralizem, ločitev partije od države itn."¹²

Vsebinsko sestanka, ki ga je Roter označil za "enega zadnjih srečanj, na katerih je še žarčilo upanje v možnost uspeha gibanja."¹³, so nekateri udeleženci opisali podobno (npr. dr. France Hočevar v razgovoru s piscem spomladi 1990), medtem ko se drugi posameznih razprav (kot se v takih primerih pogosto zgodi) spominjajo drugače. Za Hočevarjevo razpravo na strmolškem srečanju - analizo hrvaškega množičnega gibanja - npr. Milan Kučan meni, da je bila izrečena ob neki drugi priložnosti.¹⁴ Dr. Ernest Petrič je sestanek ocenjeval kot taktično dogovarjanje ljudi, ki so bili tako ali drugače blizu Kavčiču oz. "liberalizmu".¹⁵ Tedaj se je že čutila nevar-

¹⁰ Izjava dr. Roterja piscu, april 1990

¹¹ Intervju je bil pred nedavnim ponatisnjen v 15. številki zbirke Svedočanstva, ki jo izdaja Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (Marko Nikezić: Srpska krhka vertikala, uredila in uvod napisala Latinka Perović, Beograd 2003 str. 209-217).

¹² Dr. Zdenko Roter, Resni nasprotniki, Naši razgledi, št. 24, 29. december 1989.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Izjava Milana Kučana piscu, januar 1991.

¹⁵ Pismo dr. Ernesta Petriča piscu, 20. oktober 1990.

nost obračuna (zato so sestanek tudi skušali obdržati v tajnosti ¹⁶ - Petrič se je bal, da se ne bi razvedelo, da je bil na sestanku tudi Kučan, ki ga je imel za nadaljevalca "liberalne" politike v CK ZKS), vendar so hkrati verjeli, da pritiske lahko zdržijo. V tem smislu sta Petrič (in kot se spominja tudi Janez Kocijančič) opozarjala Kavčiča, da ima v centralnem komiteju premalo ljudi, kar pa da ta ni upošteval (bodisi zaradi podcenjevanja razmer oz. prepričanja, da bo poglobitni konflikt potekal v skupščini in javnosti, bodisi zato, ker že ni več upal iti v ponoven konflikt s Popitom). Sestanek naj bi bil torej bolj srečanje istomišljenikov, ki se sicer organizirano niso srečevali, kot pa poskus oblikovanja politične platforme.

Po mnenju nekaterih drugih tedanjih udeležencev dogajanja pa Kavčič vloge centralnega komiteja, še bolj pa neformalnega kroga politikov, ni podcenjeval (mednje tedanji akterji v glavnem štejejo Edvarda Kardelja, Franceta Popita, Janeza Vipotnika, Mitjo Ribičiča, Sergeja Kraigherja, Vinka Hafnerja in Romana Albrehta). Kavčič si je že pred 6. kongresom ZKS decembra 1968 s pomočjo Staneta Kranjca, ki je bil član Izvršnega komiteja CK ZKS¹⁷, prizadeval v centralni komite oz. njegove organe spraviti čim več liberalnih politikov, vendar mu je konservativnejša struja to preprečevala. Ob kongresu je prišlo do velikih razhajanj, tako ob nekaterih temah v osnutkih dokumentov (demokratski centralizem, teritorialna organiziranost - vprašanje, ali naj gredo osnovne organizacije iz podjetij, pa tudi v odnosu do cerkve in vloge stranke: partija kot "kolektivni intelektualec" v Gramscijevem smislu ali operativna in politična voditeljica), še bolj pa ob nekaterih kadrovskih zadevah. Spori v izvršnem komiteju so bili hudi, tako je, kot priča Kranjc, Popit proti njemu, Marku Bulcu in Frančku Mirtiču pri Službi državne varnosti celo sprožil preiskavo, češ da so agenti CIE in je zaradi tega Roterju grozil s sankcijami. Zadeva se je sicer razčistila in Popit se jim je opravičil, vendar take intrige kažejo na dokaj ostro borbo za oblast v partiji, v katero je bil neposredno vpleten tudi krog sodelavcev Teorije in prakse.

V času, ko je potekal šesti kongres ZKS, je Kardelj vodstvu v internih razgovorih očital, da je s svojo politiko razbilo partijo (že pred kongresom je bil močno kritičen do osnutkov dokumentov, posledica pa je bila, da so bile formulacije v njih bolj kompromisne - op. B. R.) in verjetno je že od takrat naprej konservativna struja delala "na obnovi" (pri čemer so zlasti veliko pozornost - še posebej po cestni aferi - posvečali občinskim vodstvom). To je bil verjetno tudi glavni razlog, da Kavčič s svojo kadrovsko politiko v partiji ni najbolje uspeval. Ker je bil Popit tu mnogo spretnejši (kar dokazuje tudi njegov trikratni mandat na funkciji predsednika CK ZKS), je Kavčič skušal obrambno linijo organizirati na idejnem in teoretičnem področju, kjer naj bi pomembno vlogo igrala Teorija in praksa. To pa mu ni uspelo, na koncu se je konflikt zožil na čisto političen obračun.

---

¹⁶ Sestanek je bil organiziran kot srečanje sodelavcev Teorije in prakse, organizirala sta ga Stane Kranjc in Zdenko Roter po dogovoru s Stanetom Kavčičem. Nekateri so se bali, da za sestanek "konservativna" struja ne bi izvedela in da skupine ne bi proglasila za frakcijo (to je bila še od predvojnih in vojnih časov ena najhujših oznak, ki je lahko doletela člane komunistične partije oziroma zveze komunistov, op. B. R...) in jo dala tudi sodno preganjati.

¹⁷ Izjava Staneta Kranjca piscu, januar 1991.

Ob političnem programu "liberalne" skupine, kot se je koncipiral v krogu Teorije in prakse, je treba opozoriti tudi na odnos do SZDL, ki pomeni v bistvu skrajni rob tedaj še sprejemljivega (dovoljenega) razmišljanja o političnem pluralizmu. Še leta 1966, ko so se v Jugoslaviji izražala stališča o bolj avtonomni vlogi SZDL in s tem posredno zahteve po političnem pluralizmu¹⁸, je bila polemika zoper take teze zelo ostra. Dobri dve leti kasneje, spomladi 1968, je imel Edvard Kardelj razgovor z ozkim krogom slovenskih politikov, na katerem je razvil tezo, da Jugoslavija v procesih demokratizacije zaostaja za Češkoslovaško (kar je bil seveda velik udarec za jugoslovanski prestiž). Zato je Kardelj menil, da je s SZDL treba takoj nekaj storiti, jo drugače koncipirati in vrniti k njeni prvotni zasnovi, to je Osvobodilni fronti. O tem, kaj naj bi bila prvotna zasnova, so bila mnenja deljena. Po pričevanju Sergeja Kraigherja¹⁹ je bil Kardelj proti koalicijski zasnovi SZDL (tako, da je verjetno kot prvotno zasnovo štel "podolomitsko stanje"). Kot je rekel Kraigher, bi se ob SZDL kot "novi" instituciji zastavilo vprašanje, kaj komunisti iščejo v njej, večpartijski sistem (kar bi SZDL brez komunistov po tedanjem prepričanju pomenila) pa ne bi dajal nobene garancije, da razvoj ne bi šel v poglobljanje razlik in v razkroj. Po tedanjem (Kardeljevem) mnenju bi, kot je povedal Kraigher, zveza komunistov morala delovati kot "partija" na treh področjih: v vojski, zunanji politiki in v družbenem sistemu, povsod drugje naj bi se iz neposrednega vpliva izločila. Inicijativo pri oblikovanju nove vloge SZDL je nato prevzel Izvršni komite CK ZKS. Zdenko Roter, Janez Jerovšek, Peter Klinar, Slavko Podmenik in Stane Kranjc so po njegovem nalogu napisali tri samostojne verzije dokumenta, iz katerih je 19. septembra 1968 nastal prvi osnutek dokumenta z naslovom "Prispevki za osnutek SZDL Slovenije danes - poizkus najbolj grobega predloga." Dokument se je nato precej spreminjal, na njegovo vsebino je vplival zlasti Edvard Kardelj, tako da je bila končna verzija, sprejeta leta 1971, bistveno bolj medla od prvotne zasnove in je v resnici prevladala teza o "podolomitski" zasnovi SZDL.²⁰

Pisci prvotne verzije so izhajali iz ugotovitve, da se število socialnih in političnih konfliktov v družbi povečuje, kar kaže tudi na krizo institucij političnega sistema. Vloga SZDL je po njihovi oceni majhna, organizacija obstaja le v forumih, pri članstvu pa je ni čutiti, njen vpliv je avtokratski in ne demokratski (podobno so menili tudi za sindikate). Mehanizmi za razreševanje konfliktov niso postavljeni, obenem pa je razširjena teza, da se bodo z razvojem samoupravljanja konflikti mirno in sami po sebi razrešili. Samoupravljanje tako postaja neke vrste folklor ali pa ljudje o njem govorijo ironično. Ker je postavljeno formalno, konfliktov ne bo moglo razreševati, za njihovo rešitev so potrebne institucionalizirane, aktivne organizacije. Po mnenju piscev bi zaostrovanje konfliktov lahko privedlo do zahtev po likvidaciji SZDL in sindikatov ter celo ZK. Moderna družba je, kot so ugotavljali, lahko učinkovita in demokratična le, če so posamezniki in skupine, ki imajo moč, učinkovito kontrolirani, kajti vsaka oblast, ki ni zadosti kontrolirana, pa čeprav jo vodi najbolj humana ideologija in je zastopana s poštenimi ljudmi, lahko postane neučinkovita.

¹⁸ Mišljene so predvsem razprave na posvetu Socialistički savez i radni čovjek januarja 1966.

¹⁹ Razgovor s piscem, 11. januar 1991.

²⁰ Kardeljeva stališča so razvidna iz zapisov razgovorov o programu, osebna zbirka Edvarda Kardelja, ARS.

Tudi nobena politična organizacija, ki ima monopolni položaj, ne more samo sebe kontrolirati. Ker je SZDL neavtonomna, oblasti ne more kontrolirati.

Pisci so zato predlagali, naj bi SZDL imela nacionalni značaj, ki ga po njihovem mnenju ni imela (to se med drugim kaže v tem, kot so zapisali, da je povsem istovetna z enakimi organizacijami po drugih republikah in da številne akcije zgolj izvršuje, v zveznih organih pa tudi ni zastopana kot nacionalna delegacija, pač pa kot delegacija komun). SZDL bi se morala vrniti k izhodiščem Osvobodilne fronte in postati zastopnica življenjskih interesov slovenskega naroda ter njegova najširša politična organizacija. Postati bi morala politično avtonomna, kar do tedaj ni bila, saj ni imela samostojne politične platforme, temveč je svoje delovanje na splošno poistovetila z ustavo in programom ZK ter tako obstajala kot transmissijska organizacija.

Obvezno različna bi morala biti v vprašanju svetovnega nazora, ateizma in dialektičnega materializma, ki je posebnost zveze komunistov in ne more biti uradna ideologija SZDL, če hoče le-ta vključevati večino Slovencev. SZDL bi morala zavzeti kritična stališča do vseh aktualnih družbenih vprašanj in zato bi smeli šteti za heretičen pojav, če bi nasprotovala tudi politično izvršilnim, administrativnim in skupščinskim organom. Dovoljevati bi morala soočenja interesov v različnih političnih skupinah na socialistični osnovi, ne pa da se pojavlja kot nosilka nekega abstraktnega političnega interesa. Interesi različnih družbenih skupin bi morali biti legitimni, njihovi dokumenti pa legalni. Še zlasti bi bilo treba spodbuditi k aktivnosti krščanskosocialistično skupino v SZDL, izhodišče za obnovo pa bi bila lahko Pugledska izjava, ki je dopuščala skupino brez organizacije in aktivistov, kajti če do organiziranosti v spremenjenih (pokoncilskih) razmerah ne bo prišlo v SZDL, bodo organizacije (podobno velja tudi za interesne in poklicne skupine - npr., kmete) nastajale zunaj SZDL.²¹

Pisci so predlagali tudi notranjo demokratizacijo SZDL. Koncept OF naj bi nadgradila, določiti bi morali pravice v odnosu do predstavniških in izvršnih organov, predvsem pa bi morala biti protiutež politični oblasti. Tudi v svojem okviru bi morala dopuščati organizirano, dinamično opozicijo, vključno s formalnim grupiranjem znotraj SZDL, katere osnovni cilj pa ne bi bila borba za oblast, ampak borba za konkretni vpliv v oblastnih organih in drugih centrih odločanja. To bi pomenilo na novo določiti razmerje med ZK in SZDL, zlasti pa preseči "totalno identiteto med organizacijami tako v programskem, kot tudi praktično - političnem delovanju". ZK bi morala svoja stališča izražati avtonomno, čeprav bi komunisti kot posamezniki imeli pravico, da se znotraj SZDL borijo za svoja stališča. S tem bi tudi odpadla programska identiteta SZDL z "maksimalnim" programom ZK.²²

---

²¹ To se je dvajset let kasneje tudi v resnici zgodilo. Kmečka zveza (ki je sicer zaradi zakonodaje spomladi 1988 najprej nastala znotraj SZDL, nato pa se je osamosvojila in prerasla v Slovensko ljudsko stranko) je bila prva stanovsko-strankarska organizacija, ki je nastala poleg tedanjih dovoljenih družbenopolitičnih organizacij

²² SZDL Slovenije danes - povzetek skupnih ocen in predlogov, 19. september 1968 (Ihrani pisec). Ta zelo radikalen tekst, ki je dokaj odkrito zahteval politični pluralizem na socialističnih osnovah, so nato pilili in usklajevali v SZDL. Pisci teksta so nato z že zelo omiljeno verzijo šli na pogovor h Kardelju v Beograd, ki pa je dokument močno skritiziral (izjava Staneta Kranjca piscu), kar je že bila (tudi) posledica spremenjenih mednarodnih razmer (okupacije Češkoslovaške).

Teorija in praksa ob koncu "liberalnega" obdobja, obračun z "neangažirano" znanostjo

V obračunu s Stanetom Kavčičem je tarča napadov neizogibno postalo tudi njegovo intelektualno zaledje, torej krog sodelavcev Teorije in prakse in v širšem kontekstu fakulteta, ki je revijo izdajala, torej FSPN. Ta je bila sicer kritizirana že večkrat prej, med drugim tudi zaradi izvajanja anket javnega mnenja o slovenskih politikih, ki jih je leta 1968 začel izvajati Center za raziskovanje javnega mnenja na FSPN in ki so kazale, da je Kavčič daleč najbolj priljubljen slovenski politiki. Na 136. seji sekretariata CK ZKS 26. oktobra 1972 so za Teorijo in prakso in FSPN ugotovili, da deluje močna skupina t.i. "funkcionalistov", ki naj bi zagovarjali "nerazredni" koncept znanosti. Revijo je na sestanku s tedanjim političnim jezikom branil zlasti Stane Kranjc, Teorijo in prakso označil za najbolj levo, najbolj partijsko kar da je uredništvu v čast. Problemi na FSPN se po Kranjčevem stališču niso razlikovali od tistih na drugih družboslovnih fakultetah. Sicer pa je Kranjc opozoril, da je na fakulteti potekal oster proces idejne diferenciacije in konfrontacije in da so nosilci... "funkcionalizma" ali nerazredne koncepcije znanosti doživeli poraz, kar pa še ne pomeni, da svojih konceptov ne bodo razvijali še naprej.²³ "Angažirana" znanost je na seji dobila polno podporo, tako je npr., Danica Jurkovič zahtevala, da "... dajmo, kot Zveza komunistov, v referatu (za sejo CK ZKS, op.B.R.) jasno postaviti, da razredno opredeljeni znanstveniki, ekonomisti, gospodarstveniki in politiki ne morejo imeti medsebojnih dilem in protislovij, da pa je lahko razlika samo v politični opredeljenosti."²⁴

Način obračuna z "neangažirano" znanostjo je proti koncu sestanka napovedal Sergej Kraigher: "Ko sem zelo skrbno poslušal Kranjca, po mojem mnenju, tako kot je on postavljala diferenciacijo na fakulteti, se za mene postavlja vprašanje diferenciacije s ti. funkcionalisti, kot jih je on imenoval. Tu je bitka z njimi, to je vprašanje iskanja najprimernejšega načina, da jih vržeš ven, tako kot to velja, npr., za profesorje ali za učitelje, ki niso sposobni ali pa ki nočejo na marksističnih samoupravnih socialističnih osnovah predavati v šolah, osnovnih šolah in srednjih šolah."²⁵

Iskanje "najprimernejšega načina" za obračun se je iz različnih razlogov zavleklo. Vzroki za to so bili različni: predhodno obračunavanje z drugimi centri "liberalizma, poseganje v univerzitetno avtonomijo, bojazen pred posledicami odprtega konflikta s partijsko inteligenco potem, ko je bila z ukinitvijo Perspektiv do začetka osemdesetih let utišana "zunanja" opozicija. Občutljivosti takega obračuna so se vpleteni partijski funkcionarji dobro zavedali, na kar je opozoril tudi predsednik komisije, ki jo je CK ZKS imenoval za oceno stanja na FSPN: "Opozoriti moram predsedstvo, da bi nekateri radi prikazali naše delo ne samo kot pogrom

²³ Avtoriziran magnetogram 136., interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, str. 60.

²⁴ Prav tam, str.171.

²⁵ Prav tam, str. 173.

zoper marksistično inteligenco, ampak tudi kot zapoznel obračun z vsemi, ki so kakorkoli dajali oporo na 29. seji kritizirani politiki.²⁶

Politična kampanja je bila opredeljena kot "uveljavljanje samoupravnih odnosov in s tem spreminjanje vloge in položaja vzgoje in izobraževanja v združenem delu ter položaja in vloge delavcev v šolstvu, boj za marksistično zasnovanost in naravnost izobraževalnih in raziskovalnih programov ter njihovo jasno povezanost s potrebami družbene prakse in cilji socialistične samoupravne družbe, uvažanje predmetov marksizma ter prakse in teorije samoupravljanja v srednje šole in ustrezne predmete iz marksistično zasnovanega družboslovja na nedružboslovne visokošolske institucije, pripravljanje tez, oziroma operacionalizacija izhodišč reforme usmerjenega izobraževanja, širjenje marksističnih centrov ter oblikovanje njihovega mesta v sistemu vzgoje in izobraževanja."²⁷ Za vprašanjem "ali ideologija ali znanost" ali "akademska svoboda ali partijska disciplina", so se v resnici skrivali povsem konkretni "kadrovske problemi" na FSPN.

Pritiski na fakulteto, ki jo je CK ZKS ustanovil kot politično šolo leta 1961 in jo, tudi potem, ko je prerasla v fakulteto in se začela osamosvajati, nekako štel za svojo, čeprav se je obenem od nje tudi skušal distancirati, so se začeli stopnjevati v letu 1973. Napovedal jih je (že tudi javno) France Popit na seji Univerzitetne konference, rekoč, da "...si sami nakopavamo Sizifov posel, če dovolimo, da imamo take in take predavatelje, ki vzgajajo take in take diplomante, da se moramo potem v civilnem življenju zunaj fakultete boriti s tujo ideologijo teh diplomantov. Namesto da bi že pri korenini naredili red. Pri tem ne bi smeli izključevati nobenega od načinov: od prepričevanja in idejnega razčiščevanja ter strokovnega razjasnjevanja, za nepopoljšljive pa bi prišli v poštev tudi administrativni ukrepi."²⁸

Celotne akcije se je partijsko vodstvo lotilo tako, da je bila, kot že omenjeno, na predlog izvršnega komiteja imenovana posebna komisija za oceno stanja na FSPN, ki jo je vodil Franc Šali, v njej pa so bili še Adolf Bibič, Vinko Hafner, Ivan Hvala, Vlado Janžič, Avguštin Lah, Boris Lipužič, Boris Majer, Bogdan Osolnik, Janez Sluga, Janez Škerjanc, Anton Vratuša in Iztok Winkler. Komisija je nato še znotraj sebe imenovala posebne delovne skupine za pregled smeri in predmetov sociološke usmeritve (vodja Boris Majer), politološke usmeritve (vodja Vlado Janžič), novinarske usmeritve (vodja Bogdan Osolnik), za družbenopolitično usposabljanje (vodja Emil Rojc) ter skupino za samoupravni razvoj FSPN kot notranjo skupino fakultete. Rezultat obsežnega dela komisije (z oblikovanjem poročila je začela oktobra 1974, končala pa januarja 1975) je bilo poročilo, ki ga je nato potrdilo oziroma sprejelo P CK ZKS. Kot osnovne naloge je komisija definirala: razčistiti vprašanja disciplinarne zasnove fakultete, kritično oceniti publicistično in pedagoško dejavnost nekaterih profesorjev in raziskovalcev ter sprejeti končno oceno stanja

---

²⁶ Uvodna beseda Franca Šalija, predsednika komisije P CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, na 15. seji predsedstva CK ZKS, magnetogram 15. seje, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 2/1, ARS, fond CK ZKS.

²⁷ Uvodna beseda Franca Šalija, predsednika komisije P CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, na 15. seji predsedstva CK ZKS, magnetogram 15. seje, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 2/1, ARS, fond CK ZKS.

²⁸ Petelinji greben in pavje perje, Mladina št. 16, 22. april 1988, str. 31.

na fakulteti in pripraviti predlog ukrepov. Komisija je pri tem izhajala iz stališča, da mora dejavnost FSPN temeljiti na tradiciji revolucionarnega gibanja, na marksistični teoriji, na prizadevanju za uresničitev ciljev socialistične revolucije, razvoja samoupravljanja, vodilne vloge delavskega razreda in ZK ter osvoboditve človeka, na potrebah in interesih socialistične samoupravne prakse, predvsem pa na dialektičnem razmerju med družbeno znanostjo in družbenopolitično prakso, pri čemer "... znanost, ki temelji na marksistični teoriji in metodologiji, izhaja iz načela svobodne ustvarjalnosti in odgovornosti pred delavskim razredom, delovnimi ljudmi in njihovimi organiziranimi socialističnimi silami, družbenopolitična praksa, ki tudi sama ustvarja pomemben teoretični fond, pa opira svojo aktivnost na dosežke znanosti".²⁹ Med temeljnimi usmeritvami fakultete naj bi bila po mnenju komisije tudi marksistična kritika funkcionalizma, pozitivizma, vseh oblik dogmatizma, abstraktnega humanizma, lažnega levičarstva, subjektivizma in pragmatizma.

Končna ugotovitev komisije je bila, da kadrovska politika na fakulteti ne ustreza. Obračun pa je na koncu eksemplarično zadel štiri profesorje: dr. Vladimirja Arzenška, dr. Tineta Hribarja, dr. Janeza Jerovška in dr. Veljka Rusa, ki sploh niso bili neposredno v Kavčičevem krogu oziroma med ožjimi sodelavci Teorije in prakse. So jih pa šteli za največje "funkcionaliste" in so bili zato najbolj izpostavljeni tako javnim kritikam partijskih ideologov kot interni partijski kritiki.

Prvotni "nabor" je sicer zajel širšo skupino spornih predavateljev in raziskovalcev na FSPN. Ves čas obravnave do zadnje faze oziroma do zadnje verzije Poročila komisije P CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani je bil spisek "neprimernih" profesorjev širši, na njem so bili še Vlado Benko, Zdenko Roter, Niko Toš in France Vreg. Navedene je na koncu, ko je komisija zahtevala preučitev odgovornosti vseh komunistov na fakulteti, kljub "izpadu" v končni verziji, še posebej navedla. Zakaj je do tega oženja spiska prišlo oziroma kaj (ali kdo?) je na to vplival, iz dokumentov ni jasno, je pa iz njih in tudi ustnih pričevanj mogoče sklepati, da so nekateri v partijskem vodstvu menili, da izključitev ni zadela prave. Tako je po pričevanju dr. Zdenka Roterja Boris Ziherl na enem prvih partijskih sestankov v zvezi z razmerami na fakulteti ob omembi Arzenška, Rusa, Hribarja in Jerovška dejal, da ti niso "pravi", da to niso Kavčičevi ljudje na fakulteti (ni pa izrekel imen "pravih").³⁰ Na seji P CK ZKS februarja 1975 pa je Vinko Hafner zahteval, da se Benko, Vreg, Roter in Toš poimensko navedejo, da "...se mora raziskati njihova politična odgovornost in potegniti neke konsekvence".³¹ Andrej Marinc je na seji povedal, da je v imenu sekretariata CK ZKS dekana Vlada Benka opozarjal na neustreznost kadrovske politike, fakulteta pa je potem naredila še nekaj kadrovskega poteza, ki so ta opozorila naravnost ignorirala oziroma bila celo v nasprotju z njimi, Franc Šetinc pa je za Vlada Benka in Franceta Vrega dejal, da sta skušala na fakulteto pripeljati odstavljenega beograjskega profesorja Triva Indiča.

²⁹ Poročilo komisije za oceno razmer na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani str. 9, ARS, fond CK ZKS, št. IV/250 (752-755).

³⁰ Izjava dr. Zdenka Roterja piscu, 20. april 1990.

³¹ Magnetogram 15. seje P CK ZKS 4., 10., 11., februar 1975, str. 17/3, ARS, fond CK ZKS.

Za dr. Vladimirja Arzenška, dr. Tineta Hribarja, dr. Janeza Jerovška in dr. Veljka Rusa je komisija menila, da njihova stališča ne dajejo jamstva, da bi mogli uspešno opravljati pedagoško delo na fakulteti. Vsi štirje so bili na podlagi te ocene odstranjeni iz pedagoškega procesa, komisija pa je predlagala tudi, da osnovna organizacija ZK oceni dejavnost vseh komunistov na fakulteti. Vse smeri študija na fakulteti bi morali tudi reformirati, pri čemer pa je komisija zadolžila komuniste na fakulteti, da predlog študijskega načrta pravočasno pošljejo v oceno na Marksistični center CK ZKS. Ustanovili naj bi center za družbenopolitično usposabljanje in osnovali raziskovalni inštitut, samoupravno organiziranje fakultete in njenih organov pa naj bi bilo izvedeno na tak način, da bo čimbolj zagotovljen vpliv združenega dela, družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij na delo in razvoj fakultete.³²

V obračunu s sodelavci Teorije in prakse ter nekaterimi profesorji na FSPN je pomembno vlogo igrala tudi jugoslovanska dimenzija. Po "Pismu predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ vsem organizacijam in članom Zveze komunistov Jugoslavije z dne 12. septembra 1972", v katerem je Tito napovedal (ponovno) neposredno angažiranje komunistov na vseh pomembnejših družbenih področjih, uveljavljanje političnih kriterijev za pomembnejše funkcije in delovna mesta, kadrovske kontrole in obračun z vsemi nasprotniki nove usmeritve, se je začel tudi obračun s kritično inteligenco na zagrebški in beograjski univerzi (pri slednji je šlo tudi za Titovo zamero zaradi kritik, ki so letele neposredno na njegov račun).³³ Zaradi Titovega antiintelektualizma, ki je izrazito prišel do izraza že v začetku šestdesetih let, ko je zahteval uvedbo jugoslovanske socialistične kulture kot "višje" oblike nadnacionalne kulture, je jugoslovanski partijski vrh še zlasti vztrajal pri obračunu s kritično inteligenco v vseh jugoslovanskih sredinah tudi v začetku sedemdesetih let. Slovensko partijsko vodstvo se je jugoslovanskim čistkam moralo pridružiti, vendar je jugoslovanska dimenzija v obračunu s "funkcionalisti" na FSPN imela predvsem vlogo dodatnega

³² Poročilo komisije za oceno razmer na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani str. 9, ARS, fond CK ZKS, št. IV/250 (752-755).

³³ V Beogradu je čistka na univerzi imela največji obseg (v Zagrebu je bila v glavnem opravljena že prej, v času množičnega gibanja). V času srbskega "liberalizma" (ki sicer kritični in opozicijsko usmerjeni inteligenci tudi ni bil naklonjen in je zato večkrat prihajalo do administrativnih posegov) so se kritizirani profesorji uspeli ohraniti na položajih, čeprav je Tito vse od študentskih demonstracij naprej ocenjeval beograjsko fakulteto kot glavno opozicijsko jedro in je "liberalnemu" srbskemu vodstvu stalno očital, da s sovražno, oz. kontrarevolucionarno dejavnostjo opozicije na univerzi ne obračunava dovolj učinkovito, da niso nikogar vrgli iz službe, da se sklicujejo na neodvisnost univerze (čeprav je treba kontrarevolucionarne tendence preprečevati v vseh sredinah), ipd. Po padcu liberalnega vodstva je prišlo najprej do odstranitve nekaterih profesorjev s filozofske fakultete (Zagorka Golubović, Trivi Indič, Mihailo Marković, Dragoljub Mićunović, Nebojša Popov, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić in Miladin Životić). Kosta Čavoški je bil leta 1973 obsojen na pet mesecev zapora (pogojno na dve leti) zaradi kritike državne ureditve in nato izključen iz pedagoškega procesa na pravni fakulteti, sledili pa so mu profesorji in asistenti Andrija Gams, Stevan Vračar, Ružica Guzina, Aleksandar Stojanović, Branislava Jojić, Danilo Basta in Vojislav Koštunica, "z zamudo" leta 1977 pa še Stevan Đorđević, ki se je v razpravi na pravni fakulteti upri sprejetju ustavnega amandmaja, s katerim je bil Tito proglašen za dosmrtnega predsednika. (Slavoljub Đukić, *Slom Srpskih liberala*, Filip Višnjić, Beograd, 1990, str. 141-147).

spodbujevalca, zvezno vodstvo se v obračun, ki je že dalj časa visel v zraku, ni neposredno vmešavalo.

Politični obračun s krogom Teorije in prakse in FSPN je bil na osnovi ocene komisije opravljen na 15. seji P CK ZKS tri leta po odstranitvi Kavčiča iz političnega življenja³⁴. Med številnimi kritikami so bile dane tudi izjave, da so se učitelji, člani ZK, oddaljili od praktične politike, da so v prakso posegali s tehnokratsko liberalističnih pozicij, da je center za raziskovanje javnega mnenja politikantstvo, ujeta v prizadevanja določenih skupin v slovenskem družbenem prostoru in služi za krepitev pozicij na liberalistično tehnokratskih osnovah (Franc Šetinc, magn. str. 7/2); da gre za frakcionaško-grupaške ambicije (Roman Albreht, magn. str. 11/1); da je skupina na FSPN šla do konca v konflikt z družbenim razvojem, takoj, ko se je začela konkretnije izvajati ustava (Sergej Kraigher, magn. str. 25/2); da je politična grupacija na FSPN del sil, ki se v Sloveniji "na pogorišču 29. seje CK ZKS" skušajo ponovno konstituirati, uveljaviti in med seboj povezati, pri čemer je del sil malo povezan z oportunistično periferijo partije, del pa sega dlje, do klerikalizma in do slovenske politične emigracije (Mitja Ribičič, magn. str. 27/1), da se je "... brez naše organizirane udeležbe" formiralo vodstvo fakultete, "... za katerega ne bi mogli reči, da daje jamstva, da bo tudi podprlo dovolj odločno take usmeritve"³⁵ (Vinko Hafner, magn. str. 18/2); da vse, kar se dogaja na fakulteti, izhaja iz antikomunističnih izhodišč (France Popit, magn. str. 31/3); da gre za "Kavčičevo oporišče na tej šoli" (Janez Vipotnik, magn. drugega dne razprave str. 7/3).

Izrečene so bile tudi insinuacije na račun posameznikov, tako je, npr. France Popit namigoval, da se je dr. Zdenko Roter v Trstu sestal z domobrancem Vinkom Levstikom (Levstekom) in da sta se pogovarjala o konceptu bodoče Slovenije (mag. str. 31/1).³⁶

Koncept, po katerem je hotel partijski vrh uresničiti predloge Šalijeve komisije, se nakazuje v pismu Aleksandra Kutoša Francu Šetincu v zvezi s predlogom programa razvoja politične šole, v katerem Kutoš piše, da bi bilo "teoretično" možno FSPN vključiti v kompleksen program izobraževanja kadrov (predvsem komunistov), vendar bi bilo za to med drugim potrebno, glede na kriterije, ki jim morajo zadostiti učitelji politične šole, vse učitelje politične šole ponovno verificirati, "...kar bi utegnilo povzročiti precejšnje kadrovske spremembe. Kajti bistveni in odločilni dejavnik marksističnega izobraževanja in vzgoje so marksistično usposobljeni učitelji z visoko razvito samoupravno zavestjo in idejnim prepričanjem o vodilni vlogi zveze komunistov." Za kaj takega bi po mnenju Kutoša morala fakulteta spremeniti pravni status, kajti sicer neposrednega vpliva CK ZKS ne bo mogoče uveljaviti, s tem pa bi prenehala biti fakulteta. Kutošu se to ni zdelo smiselno.³⁷

³⁴ *Magnetogram 15. seje P CK ZKS, 4., 10., 11. februar 1975, ARS, fond CK ZKS*

³⁵ *Šlo je za novo vodstvo, v katerem je bil dekan dr. Zdravko Mlinar, prodekana pa dr. Zdenko Roter in dr. Ernest Petrič*

³⁶ *Levstik je, po izjavi Roterja piscu 20. april 1990 le-tega res klical po telefonu in ga povabil v Italijo, vendar je Roter to, z obrazložitvijo, da je prezaposlen, odklonil. V tistem času je Roter od prijatelja v službi državne varnosti dobil informacijo, da mu prisluškujejo.*

³⁷ *Pismo Aleksandra Kutoša Francu Šetincu k predlogu programa razvoja politične šole pod naslovom O neki alternativni, 24. september 1974, ARS, fond, CK ZKS, IV/430 (3517-3537)*

Zelo smiselno pa se je zdel tak pristop Francetu Popitu. Po njegovem predlogu naj bi habilitacijsko komisijo za profesorje na predlog socialistične zveze imenovala skupščina (oziroma eden od njenih zborov). Komisija bi bila sicer vezana na izvršni svet, če se ta ne bi strinjal, bi lahko predloge vrnil nazaj, če pa bi prišlo med komisijo in izvršnim svetom do konflikta, naj bi na predlog socialistične zveze imenovali novo komisijo, staro pa razrešili.³⁸ Ta koncept je bil malo prehud celo za tedanje razmere, zato si je vodstvo pri nezaželenih profesorjih raje še naprej pomagalo z notranjimi pritiski.

S 15. sejo predsedstva februarja 1975 je bil politični obračun s FSPN sklenjen. Oстал je še izvedbeni del s spremljajočo "notranjo" diferenciacijo na FSPN, v kateri so bili neizogibni tudi osebni obračuni, poračunavanje starih zamer, razne intrige, kar vse skupaj z "načelno" politiko ni imelo nič skupnega, a je politični vrh to s pridom izrabil. Poleg ukrepov na fakulteti je bila izvedena tudi partijska kampanja po vseh komitejih. Ti so vodstvo podprli s pripombami, da se je predolgo čakalo na akcijo, kar je povzročilo veliko škode med mladino.³⁹ Zlasti na šolah so poudarjali privrženost marksistično zasnovani vzgoji in izobraževanju. Drugačnega mnenja so bili le študenti, ki so jih sklicevali posebej. V Mariboru so tako, na primer, ugotovili, da študenti odstavljene profesorje podpirajo in izražajo dvome, da se jih lahko obsodi zgolj na podlagi citatov iz njihovih del, eden od študentov pa je take metode primerjal celo s Hitlerjevimi.⁴⁰

Čeprav je bila bojazen pred javnostjo velika⁴¹, pa obračun v javnosti ni izzval večjih nasprotovanj. Obračun z "liberalizmom" je bil že opravljen, staro-nove politične sile trdno v sedlu, mediji pod kontrolo, obračun s profesorji FSPN (zadnji večji obračun v procesu "kristalizacije") pa je v takih razmerah zanimal le malo ljudi.

Teorija in praksa, ki je dajala intelektualno oporo Kavčičevemu "liberalizmu", je čistko preživela. Njen obstoj sicer ni bil neposredno ogrožena, ogrožen pa sta bila uredniški koncept in svobodno sestavljanje uredništva. Zapleteno krmiljenje skozi "svinčena" sedemdeseta leta (kot so jih, malce tudi posplošeno) poimenovali publicisti, pa bi (bodo?) lahko avtentično popisali le njeni novi ("poliberalistični") uredniki in člani uredniškega odbora.

---

³⁸ *Magnetogram 15. seje P CK ZKS, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 32/1, ARS, fond CK ZKS*

³⁹ *Poročila občinskih konferenc ZKS v zvezi z uresničevanjem stališč 15. seje P CK ZKS, ARS, fond CK ZKS IV/430.*

⁴⁰ *Prav tam.*

⁴¹ *To se vidi tudi iz tega, kako skrbno in dolgo so na seji dajali pripombe na poročilo komisije, še dalj pa sestavljali stališča predsedstva do razmer na fakulteti, v katerih so (poleg stališč o marksistično zasnovani vzgoji in izobraževanju in znanosti) podprli stališča komisije in zahtevali politično diferenciacijo (Stališča 15. seje predsedstva CK ZKS o razmerah na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ARS, fond CK ZKS IV/430).*

LITERATURA

- Gabrič, Aleš (1991): Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952, Mladika, Ljubljana.
- Gabrič, Aleš (1995): Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953-1962, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Inkret, Andrej (1990): Vroča pomlad 1964, Karantanija, Ljubljana.
- Jančar, Drago (ur.) (1998): Temna stran meseca, Nova revija, Ljubljana.
- Kreft, Lev (1998): Zjeban od absolutnega: perspektivovci in perspektivaši: portret skupine, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Repe, Božo (1990): Obračun s Perspektivami, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Repe, Božo (1992): "Liberalizem" v Sloveniji, Borec, Ljubljana.
- Repe, Božo (1994): Vpliv "dilasovščine" na Revijo 57 in Perspektive. Borec, 46, št. 535/537
- Repe, Božo (1999): Refleksija treh največjih jugoslovanskih povojnih znotrajpartijskih obračunov ("informbiroja", "dilasovščine" in partijskega "liberalizma") v Sloveniji, Koropčev zbornik, (Časopis za zgodovino in narodopisje, let. 70, št. 1/2). Maribor.
- Repe, Božo (2003): Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma, Sophia, Ljubljana.
- Režek, Mateja (1994, 1998): Ideološko ozadje ukinitve Revije 57. Nova revija, 13, št.151/152 (november/december), Mateja Režek: Prvi poraz partijskega "liberalizma": politični padec Milovana Djilasa. Borec, let. 50.
- Slovensko perspektivovstvo kot kulturno dejanje in intelektualno gibanje (več avtorjev) Borec 535-537, 1994.
- Slovensko perspektivovstvo (več avtorjev).